

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Doc. No:	207486
Tas. No:	209 KUR.K

KUR'ÂN-I KERİM'DE EHL-İ KİTAB

– Tartışmalı İlmî Toplantı –

12 – 13 Kasım 2005

Üsküdar Belediyesi
Altunizade Kültür Merkezi

İstanbul 2007

KUR'ÂN-I KERİM'DE EHL-İ KİTAB KAVRAMI (Ehlü'l-Kitab)

*Doç. Dr. Remzi KAYA**

Yüce Allah Hz. Âdem'den itibaren tevhid dinini fitrat dini, hak din, Hanif dini, gerçek din ve İslâm isimleriyle ifade etmiştir. Söz konusu isimlerle anılan dine inananlara da Müslüman ismi verilmiştir. İnsanlar fitrat inancı üzere dünyaya gönderilmiş, bu inancı da peygamberler tebliğ etmişlerdir. Peygamberlerin vefatlarından sonra zamanla bu inanç bozulabilmiştir. Söz konusu inancın hatırlatılması, işlevinin yerine getirilmesi, Allah'a karşı sorumluluğun bilinmesi, insanların kendi aralarında ve diğer yaratılanlara karşı görevlerin yapılması, dünya ve ahiretin kazanılması bu inancın yaşanmasıyla mümkündür. Bu görevi de kendilerine verilen kitaplar vasıtasıyla peygamberler açıklamaktadırlar. Son gönderilen kitap Kur'ân'dır. Kur'ân, daha önce gönderilen kitapların toplamı niteliğindedir.

Bu bağlamda daha önce gönderilen kitapların ve onlara inanan insanların yanlışlarını düzelterek peygamberlerinin getirdikleri fitrat inancına dönmelerinde yardımcı olur. İşte Kur'ân'da yer alan Ehl-i Kitab terimi daha önce gönderilen peygamberlerin ümmetlerinden temel inançlarda yanlış olmuş olanlar için kullanılan bir kavram olduğu gözlenir. Bu bağlamda Ehl-i Kitab

• U. Ü. İlahiyat Fakültesi/Bursa

mensubu olmak fitrat inancını sürdürmek anlamına gelmez. Yüce Yaratıcı Ehl-i Kitab terimi kapsamında söz konusu insanlara şu uyarılarda bulunur.

*"Ey Kitap Ehli! Kitaptan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıklayan, çoğundan da vazgeçen Peygamberimiz gelmiştir. Doğrusu size Allah'tan bir nur ve ap açık bir kitap gelmiştir."*¹.

*"Doğrusu bu Kur'ân, İsrail oğullarına, hakkında ihtilâf ettikleri şeylerin pek çoğunu açıklamaktadır"*².

Örnek olarak aldığımız âyetlerde işaret edilen yanlıklar Ehl-i Kitab terimi kapsamında ele alınmaktadır. Bu tebliğde Kur'ân'da işaret edilen Ehl-i Kitab kavramı, kapsamı, nitelikleri ve Kur'ân'ın yaklaşımı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Lügat Olarak Tanımı

Ehl-i Kitab; ehl ve kitap kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. Ehl, Arapça ehlen kelimesinden türer. Çoğulu "ehâlin"dir. Yoldaş, aile, evlilik, akraba ve dost anlamlarına gelir. "Ehl" kelimesi anlam ve terkip itibariyle zengin bir yapıyı oluşturur. Bunlardan en çok kullanılanı, "Ehl-i Kitab"³ "Ehl-i Zikir", "Ehl-i İncil", "Ehle'l-Kura", "Ehl-i Beyt"⁴ terkipleridir. Ehl kelimesiyle aynı anlama gelen başka bir kelime ise, "âl"dir.⁵ Bunun örneğini, "Allahümme salli alâ Muhammed'in ve alâ âl-i Muhammed, Alâ İbrahim'e ve alâ âl-i İbrahim."⁶ ifadelerinde görmekteyiz.⁷

1. Bkz. Mâide, 5/15.

2. Neml 27/76.

3. Kur'ân'da bu deyim "Ehle'l-Kitap" şekliyle geçmektedir. Türkçe literatürde Ehl-i Kitab geçtiği için metinde o tercih edilmiştir.

4. Bkz. Muhammed, Fuad, Ehl. Md. s. 95-96.

5. İbn Manzûr, 11/30; Zebidî, VII/216; Râğıb, s. 30; Tahanavî, Keşşâfu İstilâhâtî'l-Funûn, İst, 1984; I/87.

6. Bkz. Buharî, Enbiyâ, 10; Tefsir, Sure, 22/10; Müslim, Salâh, 65-66.

7. Bkz. Kaya, Remzi, Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitab ve İslâm, Ankara 1994; s. 33-34.

Ehl-i Kitap teriminin ikinci kelimesi kitaptır. Kitap; lügat itibariyle yazmak, yazılmış şey, gerekli şeyleri farz kılmak anlamlarına gelir⁸. Kur'ân'da "kütibe" fiilî ile farz mânâsında kullanılmıştır⁹. Ayrıca mektup, sahife ve kader¹⁰ için kullanıldığı görülür. Terim olarak ciltli, ciltsiz bir araya getirilmiş, basılı veya kâğıt parçalarının tümüne kitap ismi verilir.¹¹ İslâm literatüründe "kitap" kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'i ifade eder. Ayrıca Kur'ân,¹² Furkân,¹³ Hüdâ,¹⁴ Mecid,¹⁵ Mesânî, Ümmü'l-Kitap, Kelâmullah, Hablullah¹⁶ anlamlarına ilâveten, Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf anlamları için de kullanılır.¹⁷

İslâm'da çok geniş kitleleri muhatap alan, "Ehl" ve "Kitap" kelimelerinden türeyen Ehl-i Kitap terimi, Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde inen âyetlerde olmak üzere otuz bir yerde zikredilir.¹⁸ Ehl-i Kitap (Ehlü'l-Kitap) lügat olarak "İlâhî bir kitaba inananlar" anlamına gelir. Bu bağlamda Müslümanlara da Ehl-i Kitap denilebilir. Ancak, Kur'ân dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanların dışında kalan ilâhî vahiy izleri taşıyan din sahiplerine verilen bir isim olduğu gözlenir.

2. Terim Olarak Tanımı

Ehl-i Kitap; Kur'ân-ı Kerim'e ait bir terim olup, kendilerine kitap verilmiş, Tevrat, Zebur, İncil gibi kitaplardan birine inananlara isim olarak kullanılır.¹⁹ Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlandırılmaksızın, ilâhî bir dine inanan,

⁸ İbn Manzûr, *I/698*; Râgıb, *Müfredat*, s. 423.

⁹ Bakara, 2/183; 216; Nisâ, 4/77; Mâide, 5/45.

¹⁰ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/698-699; Zebidi, I/444; Râgıb, s. 423.

¹¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ank. 1983, s. 718-719.

¹² Bkz. Bakara, 2/2; Hüd, 11/1; Sâd, 38/29.

¹³ Bkz. Furkan, 25/1; Bakara, 2/53; İbn Manzûr, X/302.

¹⁴ Bkz. Bakara, 2/97.

¹⁵ Bkz. Burûç, 85/21.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. Râzî, *Tefsir*, II/14-17.

¹⁷ Farklı anlamlar için bkz. Bakara, 2/177; Âl-i İmran, 3.3.7.119; Zebidi, II/331-332.

¹⁸ Bkz. Muhammed Fuad, s. 95-96.

¹⁹ Stephan, Ronard And Nady, *Ahl al Kitap*, Ceal Amsterdam 1959, s. 27.

Tevrat, İncil, Zebur ve Hz. İbrahim'e verilen suhuf gibi bir kitaba inananlara Kitap Ehli denilmektedir.²⁰

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Kur'ân-ı Kerim'deki bu terim, İslâm terminolojisinde Hz. İbrahim ve Hz. Peygamber'e inanan Müslümanların dışındaki inanç ve kitapları unutulmuş veya tahrif edilmiş eski ilâhî dinlere mensup olanları ifade etmek için kullanılmıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinde Ehl-i Kitab denilince Yahudi ve Hıristiyanlar anlaşılırken, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde konuya yaklaşıldığında benzer nitelikleri taşıyan din sahiplerini de katmak mümkün olmaktadır. Buna göre, inançlarında ilâhî dinlerin izlerini taşıyan fakat birçok konuda temel hasletlerden uzaklaşan kitap sahiplerine, Ehl-i Kitab dememiz mümkündür.²¹

Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitab terimiyle birlikte, Medine döneminde nazil olan iki âyette "Ehl-i Zikir"²² terimi kullanılmış, bununla Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan, Yahudi ve Hıristiyan bilgileri kastedilmiştir. Yüce Allah, bu âyetlerle insandan peygamber olamayacağını iddia eden Müşriklere²³ cevap olarak, bilmiyorsanız "Ehl-i Zikir" e sorunuz buyurmuştur.²⁴ Bu terim mânâ itibariyle Ehl-i Kitab ifade etmektedir.²⁵ Nitekim Tevrat'ın diğer bir ismi "zikr" dir.²⁶ Adı geçen terimin, İslâm'dan önce veya İslâm'ın ilk dönemlerinde "Ehl-i Kitab" yerine kullanıldığı anlaşılır.²⁷ Diğer taraftan, İslâmî kaynaklarda "Ehl-i Kitab" terimi yerine, Zimmî ve Gayr-i Müslim terimlerinin kullanıldığı gözlenir.²⁸ İslâmî literatürde kitabî kelimesi Ehl-i Kitab için kullanılmıştır. Kur'ân'da Yahudiler için "yahud", Hıristiyanlar için

²⁰ Abdülkerim Zeydan, *Ahkânü'z-Zimmîyyin*, Bağdat 1988, s. 11.

²¹ Farklı tanımlar için bk G.Vajda, *Encyclopaedia Of Islâm*, Ahl al-Kıtab, Md. Leidan, I/264-265; *Encyclopaedia Judaica*, Ahl al-Kıtab, Md. s. 468.

²² Bkz. Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

²³ Bkz. Furkân, 25/7, 20.

²⁴ Bkz. Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7; İsrâ, 17/107; Hacc, 22/54; Kasas, 28/80.

²⁵ Bkz. Taberî, *Tefsir*, XIX/108-109; Zemahşeri, *Keşşaf*, II/441.

²⁶ Bkz. Enbiya, 21/105.

²⁷ Bkz. G. Vajda, *Encyclopaedia Of Islâm*, Ahl al-Kıtab, I/346; Farklı nakiller için bkz. Zemahşerî, *Tefsir*, III/180; Râzî, *Tefsir*, XX/36.

²⁸ Bkz. Muhammed Faruk, *Nizâmü'l Hükm fi'l İslâm*, Beyrut 1988, s. 197.

"nasâra" kelimeleri kullanılmakta,²⁹ özel olarak Hıristiyanları ifade etmek için "Ehl-i İncil" terkihi yer almaktadır.³⁰

Ehl-i Kitap terimi, yukarıda işaret edilenlerden ibaret değildir. "*Kendilerine kitap verilenler*."³¹, "*Kendilerine kitap verdiklerimiz*."³², "*Kendilerine kitaptan bir pay verilenler*"³³ âyetlerinde ifade edilenler söz konusu terimle aynı anlamı taşımaktadırlar. Kendilerine ilim verilenler sözleriyle de Ehl-i Kitap âlimlerinin kast edildiği anlaşılır.³⁴

3. Ehl-i Kitap'ın Nitelikleri

Kur'ân'ın, Ehl-i Kitap terimiyle muhatap aldığı din mensuplarında bazı özellikler bulunur. Söz konusu nitelikleri taşıyanlar kitap ehli kabul edilmektedir. Yüce Allah, Ehl-i Kitap terimiyle daha önce gönderilen din mensuplarının içinde buldukları duruma açıklık getirmekte, inandıkları peygamberlerin tebliğ ettiği gerçekleri hatırlatmakta, yanlıgıları düzelterek, onları müşriklerden ayırmaktadır İlahî dinlerin temelini inanç esasları oluşturmaktadır. Bu nitelikler yaratıcıdan geldiği şekliyle koruna bilmiş ise o din sahiplerine Hanif veya Müslüman, diğerlerine Ehl-i Kitap ismi verilmektedir.

Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamber'in, Ehl-i Kitap olarak vasıflandırdığı Yahudi ve Hıristiyanlarda bazı nitelikler bulunmaktadır.³⁵ Bu nitelikler yanlış olmakla birlikte Allah, Peygamber, ahiret ve kitap inancıdır. Fakat bu inançlar Peygamberlerinin tebliğ ettiklerinden farklıdır. Yahudilerin Yaratıcıya cimri demeleri,³⁶ Uzeyr hakkındaki söyledikleri,³⁷ din adamlarına verilen

²⁹ Bkz Muhammed Fuad, Yahud ve nasara md.

³⁰ Bkz. Mâide, 5/47.

³¹ Bkz. Bakara, 2/101, 144, 145, Âl-i İmran, 3/19, 20, 100, 186.

³² Bkz. Bakara, 2/121, 146.

³³ Bkz. Âl-i İmran, 3/23, Nisâ, 4/44.

³⁴ Bkz. Taberî, *Cemiu'l-Beyan*, XV/120; XXII/120.

³⁵ Bakara 2/62.

³⁶ Âl-i İmran, 3/181; Bkz. Kurtubî, Tefsir, IV/294.

³⁷ Tebbe, 9/30

özel statü,³⁸ Hıristiyanların teslis inancı³⁹ ve ruhban sınıfını oluşturmaları⁴⁰ Hz. Musa ve Hz. İsa'nın getirdikleriyle uyuşmaz. Böyle olmasına rağmen Müşriklerden farklı kabul edilirler. Zira Müşriklerde Putlar vasıtasıyla ulaşılmaya çalışılan Allah inancı dışında ahiret, peygamber ve kitap inançları bulunmaz. Öte yandan, Yahudi ve Hıristiyanların peygamber inancı konusundaki yanlışları,⁴¹ kitaplarındaki yanlışlıklar⁴² ve cennete kendilerinin gireceği hakkındaki görüşleri ilâhî vahye uymamasına rağmen⁴³ onlar kitaplı kabul edilirler. Bu durum, aynı nitelikleri taşıyan din sahiplerini Ehl-i Kitab kapsamına almamızı mümkün kılar.

4. Ehl-i Kitab'ın Kapsamı

Kur'ân'da Ehl-i Kitab kavramının kapsamını belirleyebilmek için ilâhî kitapların kimlere verildiğini tespit etmek gerekir. Kur'ân- Kerim'de bazı peygamberlere kitap, bazılarına da Zebur ve suhuf verildiği ifade edilir. Bu arada Nuh ve İbrahim soyuna peygamberlik ve kitap,⁴⁴ Musa ve İsa'ya kitap, Davud'a Zebur, İbrahim ve Musa'ya suhuf verildiği,⁴⁵ Yahya için kitabı al,⁴⁶ ayrıca hadis kaynaklarında da Âdem, Şit ve İdris'e sahifeler verildiği zikredilir.⁴⁷ Diğer taraftan, Kur'ân'da "önceki sahifeler"⁴⁸, "öncekilerin sahifeleri"⁴⁹ ifadeleri de yer almakta bu ikincisiyle Hint kutsal kitaplarının kastedilmiş olabileceği, zira bu kitaplardan Puranalar'ın kelime anlamının "öncekilerin kitapları" olduğu belirtilmektedir.⁵⁰

³⁸ Tevbe, 9/31

³⁹ Tevbe, 9/30 krş Mâide, 5/18

⁴⁰ Hadid, 57/27.

⁴¹ Bkz. Bakara, 2/87; Âl-i İmran, 3/21; 112; 181; 183.

⁴² Nisa, 4/46; Krş. Mâide, 5/13.

⁴³ Bkz.. Bakara, 2/80-81; 113.

⁴⁴ Nisa, 4/54; Hadid, 57/26

⁴⁵ Bk Muhammed, Fuad, *el'Mu'cem*, "kitap", "Zebur", "suhuf" md.

⁴⁶ Meryem, 19/12

⁴⁷ Muttakî, *el-Hindî*, XVI/133.

⁴⁸ Âlâ87/18

⁴⁹ Şaarâ, 26/196.

⁵⁰ Hamidullah, *Le Saint Coran*, s. 375.

Öte yandan, "Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve Yakup oğullarına indirilenlere, Musa ve İsa'ya verilenlere, rableri tarafından Peygamberlere verilenlere iman ettik"⁵¹ mealindeki âyetler de birçok peygambere vahiy verildiğini hatırlatır. Kur'ân'da gönderilen peygamberlerden çok azı hakkında bilgi verilmektedir. Tevrat gerek Hz. Musa'nun, gerekse ondan sonra gelen peygamberlerin Yahudilere tebliğ edip onunla hüküm verdikleri ilâhî bir kitaptır.⁵² Hz. Davud'a verilen kitap munâcâtlardan ibaret olup dinî hükümleri ihtiva etmez. Hz. İsa'ya "içinde hidayet ve nur bulunan"⁵³ ve inananların kendisiyle amel etmeleri istenen⁵⁴ İncil verilmiştir. Böylece Kur'ân'na göre, Kur'ân'ın dışında Allah tarafından indirilmiş, hükümleriyle amel edilmesi istenen iki kitap (Tevrat ve İncil) vardır.

Kur'ân'da Ehl-i Kitab terimiyle de bu kitapların muhatapları olan Yahudi ve Hıristiyanlar ifade edildiği akla gelir. "Ehl-i Kitab" terkinin geçtiği âyetleri "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi"⁵⁵ mealindeki âyeti göz önünde bulundurarak tefsir eden ilk müfessirler arasında bununla, Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiği şeklinde yorum yapanlar olmuştur.⁵⁶ En'am Sûresi'ndeki âyetten hareketle, Hanbelî mezhebi sadece Yahudi ve Hıristiyanları Ehl-i Kitab saymıştır. Hanefiler ise ilâhî bir dine inanan Tevrat, Zebur, İncil ve Suhuf gibi vahyedilmiş bir kitabı bulan ve ona inananları Ehl-i Kitab kabul etmişlerdir.⁵⁷

İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Ehl-i Kitab'ın sadece Yahudi ve Hıristiyanları ihtiva ettiği kanaati de değişmiştir. Bunun temel sebeplerinden biri Kur'ân'da Yahudi ve Hıristiyanların dışında Sâbî ve Mecûsî gibi din sahiplerinden haber verilmesi ve bu din mensuplarının inandıkları kutsal kitaplarının olması ve kitaplarında vahiy izlerinin bulunması, diğeri de, İs-

51 Bakara, 2/136; Âl-i İmran, 3/84.

52 Bkz. Mâide 5/44.

53 Mâide, 5/46.

54 Mâide, 5/47.

55 En'am, 6/156

56 Mücahid, I/186; Taberî, *Tefsir*, VIII/69; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân*, II/44.

57 Abdülkerim Zeydan, s. 11-12.

lâm'ın yayılması açısından terimin kapsamının geniş tutulmasının gerekli olmasıdır.

5. Kur'ân'da İşaret Edilen Dinler

Kur'ân'da son hak din olan İslâm'ın dışında Haniflik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sâbîlik, Mecûsîlik ve Müşriklikten bahsedilmektedir. Hanif kelimesi İslâm'ın eş anlamlısı şeklinde ve Hz. İbrahim'le ilgili olarak zikredilir. Sâbîlik ve Mecûsîlik ise ismen zikredilmekte, inanç esaslarından ve peygamberlerinden söz edilmemekte, ilâhî bir kitaba sahip olup olmadıkları belirtilmemektedir. Öte yandan, İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde dünyada birçok din bulunmasına rağmen, Kur'ân-ı Kerim'de bunların çoğu zikredilmemektedir. Zira Kur'ân, Arapların tanıdıkları Hicaz yöresinde bulunan dinlere işaret ettiği anlaşılmaktadır.

6. Sabîlik

Kur'ân-ı Kerim'de ismen zikredilen dinlerden Sabîlik hakkında âyet ve hadislerde bilgi yoktur. İlk dönem İslâm kaynaklarında Yahudilik ve Hıristiyanlığın bir mezhebi olarak değerlendirilmiştir. Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedirler. Ayrıca Harranlı putperestler Halife Me'mun kendileriyle görüştüktan sonra Sabîî adını almışlar ve kitap ehli kabul edilmişlerdir. İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi bazı fakihlerin Ehl-i Kitab saymadıkları Sabîîler ise, Sabîî adını taşıyıp, inandıkları bir kitabı bulunmayan yıldızlara tapan putperestler kabul edilir. Kur'ân-ı Kerim'de Sâbîîlerle ilgili üç âyet bulunur.⁵⁸ Bu âyetlerde inançları, Peygamber ve kitapları hakkında bilgi verilmez. Onlar hakkındaki bilgileri dinler tarihi ve tefsir kaynaklarından öğrenmekteyiz. Söz konusu kaynaklarda, Allah'ın varlığına inandıkları,⁵⁹ O'na dua ettikleri,⁶⁰ O'nu noksan sıfatlardan tenzih ettiklerine yer verilir.⁶¹

⁵⁸ Bkz. Bakara, 2/62; 5/69; Hacc, 22/17.

⁵⁹ Bkz. Es-Seyyid Abdürrezzak, *es-Sâbietü Kadîmen ve Hadîsen*, s. 28; bk, Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*, 60ab; Taberî, *Tefsir*, I/320; Zemahşerî, *Keşşaf*, I/595.

⁶⁰ Bkz. Zeynuddin Ömer İbnü'l-Verdî, *Tetümmetü'l Muhtasar Fî Ahbîri'l-Beşer*, Beyrut 1970; I/113.

⁶¹ Bkz. Encyclopedia Britanica, XIX/855; MEB. *İslâm Ansiklopedisi*, Ank. X/9.

Sabiîlerin Peygamberleriyle ilgi olarak, Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Şit, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yahya ve Hz. Davud'un isimleri zikredilir.⁶² Bu yönüyle Müslümanlara benzemektedirler. Kur'ân'da onların müstakil olarak zikredilmesi, ayrı bir dine sahip olduklarını hatırlatmaktadır. Tarihçi Mesûdî (ö. 346/957), Sâbiîlerin farklı mezheplerine işaret ederken,⁶³ Cevat Ali onları Hanif dinine mensup kişiler olarak görür.⁶⁴ İbn Kesir'de tefsirinde Sabiîlerin bütün peygamberlere inandıklarını nakleder.⁶⁵ Yukarıda verdiğimiz bilgilere ilâveten, Hz. Âdem ve Hz. Yahya'ya verilen kitaplara inandıkları ve yaşayışlarını ona göre tanzim ettikleri ileri sürülür.⁶⁶ Sabiîler, Harran ve Mandain olarak ikiye ayrılırlar. Bu din sahipleri arasında yıldızlara kutsiyet verenler olduğu gibi, Yahudi ve Hıristiyanların sahip oldukları nitelikleri taşıyanlar da bulunur. Irak ve Hindistan'da bulunan Mandain Sâbiîlerine Ehl-i Kitab muamelesi yapıldığı, Harranlıların ise, Ehl-i Kitab'ın şartlarını taşımadıkları için bu terimin dışında değerlendirildiği rivayet edilir.⁶⁷ Zamanımızda Irak ve Hindistan'da az sayıda olan Sabiîlerin Allah, peygamber ve ahiret konularında inançlarının olması, kitaplı olduklarını hatırlatmaktadır.

7. Mecûsilik

Mecûsiler Kur'ân'da bir yerde ismen, bir yerde de sembollerine işaret edilir.⁶⁸ Fakat inançlarıyla ilgili bilgi verilmez. İslâm âlimlerinin çoğunluğunun kanaatine göre onlar Ekl-i Kitap değildir. Bununla birlikte, tefsir kaynaklarında ve dinler tarihi kitaplarında konuyla ilgili geniş bilgi bulunur. Mecûsiler her şeyi yaratan anlamında,⁶⁹ "Ahura Mazda" isminde bir tanrıya inanırlar.⁷⁰ Buna nur tanrısı ismi verilir. İkinci tanrıları "Angre Mainyu"

⁶² Bkz. Mesûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, I/498; İbn Kesir, *Tefsir*, I/149; Elmalılı, III/1768; Mahmud Şerif, s. 142.

⁶³ Mesûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, I/223.

⁶⁴ Cevat Ali, *Tarihü'l-Arab*, VI/702-703.

⁶⁵ Bkz. İbn Kesir, I/149.

⁶⁶ Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim ve Sâbiîler*, s. 111-112.

⁶⁷ Bkz. İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadis*, VII/85.

⁶⁸ Bkz. Hacc, 22/17.

⁶⁹ Bkz. Mahmut Şerif, s. 83

⁷⁰ Bkz. Smart, *The Religious Experience Of Mankind*, s. 305.

(Ehriman)'dır. ⁷¹ Karanlık tanrısıdır. Peygamberleri Zerdüş't, ⁷² kitapları "Zend Avesta"dır.⁷³ Ahiret inancı da bulunan Mecûsîlerin, sırat köprüsüne "Cinvat" ismi verilmekte, kötüler yerin dibine, iyilerin cennete gideceğine inanılmaktadır.⁷⁴ Râzî (ö. 606/1209)

Mecûsîlerin âlimlerini Ehl-i Kitab değerlendirenken, halkı aynı terime dâhil etmez.⁷⁵ Cassas (ö370/980) ise, farklı düşünür.⁷⁶ Hz. Peygamberin "Mecûsîlere Ehl-i Kitab muamelesi yapınız" dediği rivayet edilmektedir.⁷⁷ Ancak kestiklerinin yenmesi ve hanımlarıyla evlilik yasaklanmıştır.⁷⁸ Hz. Ali, Mecûsîleri Ehl-i Kitab kabul eder. Fakat şirkleri sebebiyle kestiklerinin yenmesi, aile mefhumu olmadığı için hanımlarıyla evliliği caiz görmez.⁷⁹ İmam Şafîi Hz. Ali'den gelen nakile dayanarak onları Ehl-i Kitab kabul etmektedir.⁸⁰

Şehristânî de onların durumunu şüpheli olarak değerlendirir.⁸¹ Yukarıda verilen bilgiler ve Ehl-i Kitab'ın nitelikleri açısından konuya baktığımızda siyasî açıdan Ehl-i Kitab kabul etmemiz mümkündür. Dolayısıyla onlar cizye ve vergi hususunda Ehl-i Kitab kabul edilmekte, besmele çekmedikleri için kestiklerinin yenmesi ve İslâm'ın istediği aile mefhumu olmadığı için hanımlarıyla evliliğin uygun olmadığı anlaşılmaktadır.

8. Eski Dinlerin Durumu

Kur'ân-ı Kerim ateizme ve politeizme şiddetle karşı çıktığı halde, nüzu-lü sırasında dünya üzerinde mevcut olan dinlere temas etmemiştir.⁸² Bunun-

⁷¹ Bkz. Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 101; Schimmel, *Dinler tarihine Giriş*, s. 67.

⁷² Salweyn Gurney Chompion And Dorothy, *Short Wath Readings From World Religions*, s. 332.

⁷³ Bkz. Mesûdî, I/229-230.

⁷⁴ Bkz. Gurney Selwyn, s. 333; Tümer, Günay, *Biruniye Göre Dinler ve İslâm Dini*, s. 78.

⁷⁵ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXXII/40; Bkz. VII/227.

⁷⁶ Bkz. Cassas, Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III/327.

⁷⁷ *Muvatta*, I/278. Hamidullah, *Vesâik*, s. 150.

⁷⁸ Bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 150.

⁷⁹ Bkz. Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Haraç*, s. 140-141.

⁸⁰ Şafîi, *el-Ûm*, IV/158.

⁸¹ Bkz. Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, II/13.

⁸² Oysa İslâm'ın geldiği zaman dünya üzerindeki dinler için bkz. Gurney Selwyn, *Readings From Word Religions*, P. 332-333.

la birlikte, Kur'ân'da yer alan bazı ifadelerin Budizm'e ve Hinduizm'e işaret ettiğine dair rivayetler bulunur. Buna göre, Kur'ân'da adı geçen Zülkifl'in kapilavestulu yani Buda'yı, Tin Sûresi'ndeki "Tin" kelimesinin, Buda'nun altında nirvanaya ulaştığı incir ağacını, "Zübürü'l-evvelîn" terkininin de, Hint kutsal kitaplarından puranalara bir telmih olduğu ifade edilmektedir.⁸³

Konuyla ilgili Nisa Sûresi 163-164. âyetlerini yorumlayan İzzet Derveze, Hindistan'daki dinleri ve kitapları hakkında bilgi vermektedir.⁸⁴ Öte yandan, İslâm'ın o beldelere ulaşması, Hindistan'da bulunan dinlerin, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşıması sebebiyle, Müslümanlar tarafından kitaplı kabul edilerek, hanımlarıyla evlenilmiş ve karşılıklı iyi ilişkiler neticesinde İslâm'ın tanınmasına yardımcı olunmuştur.⁸⁵

Ebülfeth Ekber (1555/1609), Hind ve Müslümanları bir birine kaynaştırarak, Hint ve Müslüman âlimlerinin münazara yapmalarını sağlamış, İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunmuş, Racput kabilesinden Hintli bir kadınla evlendiği için onlardan cizyeyi kaldırmış, yaptığı savaşların neticesinde esirlere köle statüsü uygulamamıştır.⁸⁶ Söz konusu yerlerde bulunan din sahipleri, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşımaları durumunda, Ehl-i Kitap kapsamına alınması gerektiği kanaatini taşımaktayım.

9. Kur'ân'ın Ehl-i Kitabı Muhatap Alışı

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde Ehl-i Kitap terimiyle Yahudi ve Hıristiyanların muhatap alınması, bu iki din mensubunun bir takım eksiklik ve yanlışlıklarının yanında Allah, peygamber, ahiret ve kitap inançlarının bulunması, yani ilâhî kaynağa dayanmaları ve Kur'ân'ın o dönemde muhatapı olan insanlarca söz konusu dinlerin bilinmesi sebebiyle olduğu anlaşılır.

⁸³ Hamidullah, *Le Saint Coran*, s. 329, 377, 597.

⁸⁴ Derveze, *Tefsîru'l-Hadis*, XI/46. (Dinnot)

⁸⁵ Bk: Ebulfazl İzzeti, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, Çev. Cahit Koytak, İst. 1984. s. 282 ve 361; Arnold, T.W. *İntişarı İslâm Tarihi*, , Çev. Hasan Gündüzler, Ank. 1982, s. 269.

⁸⁶ Sarkar, Jakdish Narayan, *Hindu-Muslim Relations In Bengal, Hindistan Tarihi*, T.T.Kurumu, Ankara, 1946-1960, II/78-80.

Nitekim bu din sahipleri Hicaz bölgesinde önemli bir etkinliğe sahip olarak Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı. Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinde İslâm dışı din mensupları arasında Ehl-i Kitab'a önemli bir yer vermekte, onların olumlu olumsuz yönlerine işaret ederek, ihtiyatlı hareket ederek diyalog kurulmasını önermektedir. Ehl-i Kitab terkinin geçtiği âyetlerde onların arasında övgüye layık insanların olduğu belirtilmekle birlikte,⁸⁷ kâfirlerin de bulunduğunu⁸⁸ bu sonuncuların Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri,⁸⁹ hakkı batıla karıştırdıkları,⁹⁰ emanete riayet etmedikleri,⁹¹ kendilerine verilen kutsal kitabı tahrif ettikleri⁹² Peygamberini öldürdükleri,⁹³ Müslümanları küfre döndürmek istemeleri,⁹⁴ Tevrat ve İncil'deki hükümleri gereği gibi uygulamadıkları⁹⁵ belirtilmektedir. Söz konusu özelliklerine işaret edildikten sonra onları Peygamberlerinin tebliğ ettiği tevhid inancına çağırılmaktadır.⁹⁶ Yüce Allah Müslümanlara bu görevi verirken onlarla en güzel şekilde mücadele etmesini önermektedir.⁹⁷

10. Kur'ân'ın Şahid ve Gözetici Olması

Yüce Allah Kur'ân'da, Kitap Ehline verilenler hatırlatarak, doğruları yanlışlardan ayırt edecek çözüm yolları önermektedir. Buna göre çözüm kaynağı Kur'ân'dır. Onda Hz. Musa ve Hz. İsa'ya verilenlere işaret edilir. "Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onların üzerinde şahid ve gözetici olarak bu kitabı gerçekle indirdik."⁹⁸ Peygamberlerin arasının ke-

87 Âl-i İmran, 3/75, 113, 115, 119.

88 Bakara, 2/105; Beyine, 98/6.

89 Âl-i İmran, 3/70, 98.

90 Âl-i İmran, 3/71

91 Âl-i İmran, 3/75

92 Âl-i İmran, 3/78

93 Âl-i İmran, 3/112; Nisa, 4/155.

94 Âl-i İmran, 3/67, 72, 99.

95 Maide 5/68.

96 Âl-i İmran, 3/64.

97 Ankebut, 29/46.

98 Mâide, 5/48.

sildiği bir dönemde "Bize müjdecî ve uyarıcı gelmedi. "99 denilmemesi için son Peygamber gönderilmiş bunu da "Ey Kitap Ehl-i Kitap'dan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıklayan, çoğundan da vazgeçen Peygamberimiz gelmiştir. Doğrusu size Allah'tan bir nur ve ap açık bir kitap gelmiştir."100 şeklinde açıklamıştır.

Buradan, İslâm'ın amacının Ehl-i Kitap'ın yanıldığı, gizlediği, ihtilafa düştüğü veya inkâr ettiği konularda doğruları bildirmek ve Peygamberlerin getirdiği gerçeklere inanmaya davet etmek olduğu anlaşılır. Nitekim Kur'ân'da "Şüphesiz bu Kur'ân, İsrail Oğullarının ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatmaktadır."101 denilir. Yüce Yaratıcı bu açıklamaları ilâhî dinlerin temel konuları olan ulûhiyyet, nübüvvet, ahiret ve ilâhî kitaplar hakkında yaparak onların fitrat inancına dönmelerini istemektedir.

11. Karşılıklı İlişki ve Diyalog

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde Ehl-i Kitap teriminin yanında yahud ve Benî İsrail kelimeleriyle Yahudilerden, nasara kelimeleriyle de Hıristiyanlardan geniş olarak bahsedilmiş, bunların çeşitli konulardaki inanç ve karakterleri, hayat tarzları, tutum ve davranışları hakkında bilgiler verilmiş, değerlendirilmeler yapılmış ve hükümler konulmuştur. Kur'ân'da Müslümanların Ehl-i Kitap'la olan ilişkileri için şu hatırlatmada bulunulur.

"İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehl-i Kitap'la ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur."102 Hz. Peygamberin hazırladığı ilk anayasa bu güzel ilişki üzerine kurulmuş, Müslümanlarla birlikte Yahudilerin dinleri, canları ve malları garanti altına alınmıştır.103

99 Mâide, 5/19.

100 Bkz. Mâide, 5/15.

101 Bkz. Neml, 27/76.

102 Ankebut, 29/46.

103 Bkz. Hamidullah, *el-Vasâiku's-siyasiyye*, s. 61; İbn Kesîr, *es-Sire*, s. 320-323.

Yüce Allah ilişkilerin dostluk, yardımlaşma, sulh, hoşgörü ve müsamaha üzerine kurulmasını ister. İslâm karşılıklı hoşgörü ve menfaate dayalı Müslüman Ehl-i Kitab ilişkilerini teşvik ederken, karşılıklı hakları garanti altına alacak prensipleri ortaya koyar.¹⁰⁴ Nitekim, Hz. Peygamber Medine'de Ehl-i Kitab'la bir anlaşma yaparak bir güvenlik ortamı sağlamış ve temel hakların korunmasını sağlamıştır.

Karşılıklı ilişkilerin temel prensipleri, Mümtehine Sûresi 8 ve 9. âyetlerde ifade edilmektedir. Sekizinci âyette kendi inanç, düşünce ve örfleri doğrultusunda hareket edip, Müslümanların yaratılıştan elde ettiği temel haklara saygı gösteren ve Müslümanların aleyhine başkalarıyla ilişki içinde olmayan Gayr-i Müslimlerle karşılıklı menfaate dayalı her türlü yardımlaşma teşvik edilmektedir. *"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever."*

Dokuzuncu âyette ise şu istisnada bulunmaktadır.

"Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır."

Kur'ân karşılıklı ilişkilerde üç önemli noktaya dikkat çeker:

a) Sırların Korunması

Gayr-i Müslimlere İslâm'ın güzel hasletlerinin tanıtılması için maddî ve manevî alanda diyalog kurulması gerekmektedir. İlimde, teknikte ve insanlığın faydasına olan konularda karşılıklı ilişki içine girilmesi, onlarla ilişkilerin güzel bir şekilde yürütülmesi İslâm'ın emridir. Bununla birlikte, Müslim ve Gayr-i Müslimler farklı topluluklardır. Müslümanlar onların hidayet ve mutluluğunu istemekte, onlar arasındaki bazı kişilerin benzer yaklaşım içinde olamayacakları ifade edilmektedir. Bunun sebebini Yüce Allah şöyle açıklar. *"De ki: 'Ey kitap ehli, sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden öncekilere inan-*

¹⁰⁴ Bkz. Mâide, 5/11; 57.

dığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz "105 Gayr-i Müslimlerin farklı mezhep ve düşüncede oldukları bilinmektedir. Onların her biriyle karşılıklı iyi ilişki kurulmalı fakat tedbir elden bırakılmamalıdır.¹⁰⁶

Âl-i İmran Sûresi 118. âyette ifade edilen "Bitâneh" kelimesi sırdaş, candan dost anlamlarında olup,¹⁰⁷ gizli sırların dostuna açıklanması anlamına gelir.¹⁰⁸ Buna göre asıl dostluk Allah rızası için bir birini sevenler arasında olur. Bunun dışında kalan dostluklar maddî menfaate dayanır. Menfaat bittiğinde dostluk da bitebilir. İslâm Ehl-i Kitab içindē bulunan mutedil insanlara işaret ederek,¹⁰⁹ geceleri ibadet eden, Peygamberlerinin getirdiği gerçeklere inananları övmektedir.¹¹⁰

b) Örf ve Âdetlere Bağlılık

İnsanların yaşantılarına inançları ve örfleri etkili olur. Gayr-i Müslimlerin yaşantıları kendi kültürlerine göredir. İslâm'ın yasak ettiği birçok konu onlara yasak değildir. Olumlu ve olumsuz yönleri olabilir. İslâm faydalı yönlerini kabul etmektedir.

Yüce Allah yarattığı insanlara, bazı temel haklar vermiştir. Dinini, neslini, canını ve malını koruması gibi. Bu temel hakların korunması, haramlardan sakınılması ve helallerin yapılmasıyla mümkündür. Ehl-i Kitab inancında içki mubah kabul edilir. Kur'ân'da ise haramdır. Hıristiyanlara göre domuz eti yemek caizdir. Yahudilik ve İslâm'da yasaktır. İslâm temel hasletlerin korunmasını emreder. Bunların korunması zararlı şeylerden sakınarak, kültürün ve örfün korunmasıyla mümkündür. İslâm farklı kültürleri dostluğun harcı olarak görür. Hz. Peygamber, örf ve âdetler sahip çıkılmasını önerir.¹¹¹ Ehl-i Kitab'dan yaratılanların faydasına olacak konularda müşterek

¹⁰⁵ Mâide, 5/59.

¹⁰⁶ Âl-i İmran, 3/118. Krş. Âl-i İmran, 3/28; Nisâ, 4/144.

¹⁰⁷ Bkz. İbn Manzur, XIII/55.

¹⁰⁸ Bkz. Taberî, *Tefsir*, IV/61-64; Râzî, *Tefsir*, VIII/210.

¹⁰⁹ Bkz. Mâide, 5/82.

¹¹⁰ Bkz. Âl-i İmran, 3/113-114.

¹¹¹ Bkz. Buhârî, *Enbiya*, 50; Müslim, *Libâs*, 80.

hareket etmek teşvik edilmekte, zararına olacak hususlarda sakınılması istenmektedir.¹¹²

c) Güçlü Olmak

Enfal Sûresi 60. âyette Müslümanlara önemli bir uyarıda bulunulur. *"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."*

Hz. Peygamber âyette geçen kuvvet kelimesini asrımıza işaret edercesine açıklamaktadır. *"Dikkat edin kuvvet atmaktır."*¹¹³ Buna göre kuvvet uzun menzilli silahlardır. Diğer bir ifade ile düşmanı saldırmaktan alıkoyan her türlü atmadır. Âyetle ifade edilen hazırlıklar insanları öldürmek için değil barışı, adaleti ve temel hakların korunması içindir. İşaret edilen hazırlıklar yapılmadan Müslümanların temel hakları korumaları mümkün görülmez. Yüce Allah İnananların can, mal, iffet vatan ve dinlerini koruyabilmeleri için maddî ve manevî alanda güçlü olunması ister. Buna göre Gayr-î Müslimler hangi imkânlarla sahipse Müslümanların da aynı güce sahip olmaları önerilir. Allah'tan korkmayanın dost ve düşmanlığına güvenilmez. Böyle durumda olanların kötülüklerinden korunmak için kuvvetli olma zorunluluğu bulunur.

12. Ortak Noktalar

İslâm, Ehl-î Kitab'ın yanlış inançlarını düzeltip, tevhid inancına dayalı ortak bir ilkede birleşmeye çağırır.¹¹⁴ Yahudiler Hz. İbrahim'in Yahudi, Hıristiyanlar da Hıristiyan olduğunu ileri sürerler. Kur'ân-ı Kerim ise Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan olmadığını belirtip, Hanif ve Müslüman ol-

¹¹² Bkz. Mâide, 5/2.

¹¹³ Müslim, İmarah 167.

¹¹⁴ Âl-î İmran, 3/64.

duğunu belirtir.¹¹⁵ İslâm dini, Ehl-i Kitap'ın kendi peygamberlerinin getirdiği kitaplara inanmaları hâlinde, Kur'ân'a da inanmalarının gerekli olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁶ Bu durum, *İslâm Ansiklopedisi* Ehl-i Kitap maddesi yazarı Georges Vajda'nın birçok konudaki benzerlikten hareketle¹¹⁷ Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'den alınmış olduğu şeklindeki sözlerinin aksine bütün peygamberlere verilen kitapların aynı kaynaktan geldiğini gösterir.

*"Ey Kitap Ehl-i Kitap'dan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıklayan, çoğundan da vazgeçen Peygamberiniz gelmiştir. Doğrusu size Allah'tan bir nur ve ap açık bir kitap gelmiştir."*¹¹⁸ mealindeki âyet Kur'ân'ın öncekileri, önceki kitapların da Kur'ân'ı tasdik ettiğini gösterir. Buna göre ortak noktalar iman esasları, Ehl-i Kitap'ın kendilerine yasak ettikleri yiyeceklerin dışındaki haramlar ve temel hakları oluşturan şerî hükümlerdir.¹¹⁹ Bunları şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

- a) Allah'ın birliği, (İsra, 23.); (Çıkış, 20/3-4);
- b) Anne ve babaya hürmet (İsra 17/23.) (Çıkış 20/12);
- c) Öldürmeme, (Nisâ, 4/29.)Çıkış 20/13;
- d) Zinâ ve hırsızlık, (Nur 24/30-31; Hacc 22/30) Çıkış 20/14-17;
- e)Yalancılık, (Nur 24/11-19) ; (Çıkış 23/1);
- f) Allah sevgisi, (Bakara, 2/165.) (Tensiye (5/9);
- g) Yalan şahitliği, (Mâide 5/32.) (Çıkış 20/14-17.
- h) Kötülük yapmama, (Hucurat, 49/12) ; (Çıkış 23/2).
- ı) Yardımlaşma, (Nisâ, 4/36) ; (Levilliler 29/34);
- i) Haksızlık, (Nisâ, 4/127, Duha, 93/ 9) (Çıkış22/22);
- j) Ölçüye riayet, (Mutaffifin, 83/ 1-3)¹²⁰ ;Levilliler 19/35);

Yukarıdaki karşılaştırmayı maddeleştirecek olursak, bütün peygamberlerin tebliğ ettiği temel hususları şöyle sıralamamız mümkündür:

115. Âl-i İmran, 3/65-67.

116 Bkz. Kasas, 28/52-53.

117 bk G.Vajda, *Encyclopaedia Of Islâm, Ahl al-Kitap*, Md. Leiden, I/264-265.

118 Bkz. Mâide, 5/15.

119 Bkz. En'am 6/151-153.

120 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ateş, Süleyman, *Tefsir*, IV/513-517.

- a) Allah'a şirk koşmama,
- b) Ana-babaya iyilik,¹²¹
- c) Fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemek,¹²²
- d)Kötülüklerle yaklaşmamak,
- e) Haksız birini öldürmemek,
- f) Yetim malına riayet,
- g) Ölçü ve tartıda adalet,
- h) Yaratılanlara gücü nispetinde görev verilmesi,
- ı) Adil olunması,
- i) Verilen sözün tutulması.

Bu temel hasletler ilâhî dinlerin ortak özellikleridir. Söz konusu madde-ler, Tevrat kaynaklarında on emir olarak bilinmektedir. On emir Allah tarafından Hz. Musa'ya iki taş levha hâlinde verilen emirler olarak tarif edilir.¹²³ İlâhî dinlerde hukuk kuralları olarak geçen temel hasletler, Kur'ân'da aynen ifade edilmiş ve bu emirlere uyulması istenerek, gerçek doğru yolun bunlar olduğu En'âm Sûresi'nde toplu olarak verilmiştir.

*"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakinmanız için Allah size bunları emretti."*¹²⁴

13. Gayr-i Müslimlere Verilen Haklar

Hz. Peygamberin Medine'deki ilk anayasanın 25. maddesinde "Benî Avf Yahudileri Mü'minlerle birlikte bir ümmettir. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir. Buna gerek mevlâları gerekse bizzat kendileri dahildir."¹²⁵ Yine aynı metnin 26-33 maddelerinde Ehl-i Kitab'a mensup vatandaşların Müslümanlarla aynı haklara sahip oldukları,

¹²¹ Diğer âyetler için bkz. Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36; İsrâ, 17/23-24;

¹²² Bkz. İsrâ, 17/31. Krş. En'âm, 6/151

¹²³ Medeline S. Miller, J. Lane, *Black's Bible Dictionary*, USA: 1952; s. 740, Tevrat metinleri için Krş. Çıkış, 20/1-17; Tensiye, 5/6-21.

¹²⁴ En'âm, 6/153.

¹²⁵ Muhammed, Hamidullah, *Vesâik*, s. 59.

16. madde de onlara haksızlık yapılamayacağı belirtilir. Kitap Ehliyle ilk zimmet akdi Necran Hıristiyanlarıyla yapılmış ve bu anlaşmada Müslümanların sahip oldukları bütün haklar onlara verilmişti.¹²⁶ Bunlara ilâveten, Hz. Peygamber ve Halifelerin Gayr-i Müslimlerle yaptığı karşılıklı anlaşmalarda Allah'ın bütün insanlara tanıdığı temel haklar garanti altına alınmıştı.¹²⁷ Kur'ân ve sünnette Ehl-i Kitaba verilen hakları şu şekilde netleştirmek mümkündür.

a) Hayat hakkı

Kur'ân-ı Kerim'e göre en değerli varlık insandır. Haklı gerekçe olmadan bir insanın yaşama hakkı elinden alınmaz. Burada inanç ikinci plânda değerlendirilir. Yaratılış itibariyle bütün insanlar, dini, nefsi, aklı, canı ve malını koruma hakkına sahiptir. İslâm'ın diğerlerinden farkı, her canlının koruma altına alınmış olmasıdır. Konuyla ilgili Kur'ân'da birçok âyet bulunur. Bunlar arasında Tevrat ve Kur'ân'da emredilen hüküm Kitap Ehli için önemli bir uyarı niteliğindedir.

*"İsrail Oğullarına verdiğimiz emirler arasında 'kim bir kimseyi, bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmaksızın öldürürse bütün insanları öldürmüş olur' "*¹²⁸

*"Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kisası) başışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir."*¹²⁹

İslâm hukukçuları da konuyla ilgili; *"İslâm'da asıl olan insanların hür olmasıdır. Mubah kılıcı sebep olmadan kan dökmek haramdır"*¹³⁰ prensibini geliştirmişlerdir.

¹²⁶ Hamidullah, *Vesâik*, s. 180-181.

¹²⁷ Bkz. Ebû Yusuf, s. 77, 154; Hamidullah, *Vesâik*, s. 180-181.

¹²⁸ Mâide, 5/32. Diğer âyetler için bkz. Müddessir, 74/38; Hûd, 11/118; İsrâ, 17/70.

¹²⁹ Mâide 5/45

¹³⁰ Bkz. Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İst. 1982, s. 29.

b) İnanç Hürriyeti

İslâm, hiçbir inanç sahibine, inanç ve düşüncesinden dolayı baskı yapılmasına izin vermez. Düşünce önündeki engelleri kaldırır ve hür karar vermelerine zemin hazırlar.

*"Dinde zorlama yoktur. Artık doğruluk sapıklıktan ayrılıp belli olmuştur."*¹³¹

*"De ki Kur'ân, Rabb'inizden gelen bir haktır. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin."*¹³² *"Rabb'iniz dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi muhakkak iman ederdi. Böyle iken sen mi insanları Müslüman olmaları için zorlayacaksın."*¹³³

Hz. Peygamberin yaptığı anlaşmalar ve halifelerin uygulamaları, inanç hürriyetine verilen önemi ortaya koymaktadır.¹³⁴ Hz. Peygamber'in Hayber'in fethinde ele geçirilen Tevrat nüshalarını Yahudilere vermesi,¹³⁵ Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethinden sonra orada yaşayan Hıristiyanlara canlarını, mallarını, kilise ve hac gibi mensuplarınca değer verilen şeyleri emniyete alması, istedikleri gibi ibadet etme hakkını vermesi, İslâm'ın diğer dinlere yaklaşımını ortaya koymaktadır.¹³⁶

Yine Kur'ân, Gayr-i Müslimlere dil, din ve örflerini koruma haklarını vermekle kalmamış, kendi aralarındaki ihtilafları, kitaplarına göre çözme hakkı vermiştir.¹³⁷ İslâm hukukçuları da Mâide Sûresi 43-45 ve 50. âyetlerini delil göstererek, her din sahibinin, kendi dinine göre yaşama hakkının olduğu kanaatine varmışlardır.¹³⁸

¹³¹ Bakara, 2/256.

¹³² Kehf, 18/29.

¹³³ Yunus, 11/99. Krş. Kâfirun 109/6; Câsiye, 45/21-22.

¹³⁴ Bkz. Hamidullah, *Introduction To The Islam*, s. 235.

¹³⁵ Çalışkan, İbrahim, a.g.e., s. 63.

¹³⁶ Bkz. Şiblî, Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İst. 1965, II/209, 217.

¹³⁷ Bkz. Mâide, 5/43-45. Hamidullah, *İslâm'da Devletler Hukuku*, ter. A.K.Şener, İis. İlimler Der. Ank. 1977, s. 111 ve 294.

¹³⁸ Bkz. Hamidullah, *İslâm'da Devletler Hukuku*, s. 295.

c) Adaletle Muamele

İlâhî dinlerin önemli özelliklerinden bir diğeri adalettir. Buna göre yargı önünde din farkı aranmaz. Adalet herkes için geçerlidir. Ehl-i Kitab isterse Kur'ân'ın emirlerini, dilerlerse kendi kitaplarını tercih edebilirler. Konuyla ilgili Yüce Allah şöyle buyurur:

*"Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet yahut onlardan yüz çevir. Eğer hükmedersen aralarında adaletle karar ver. Allah adil olanları sever."*¹³⁹

Hz. Peygamber'de; "Bilmiş olunuz ki; her kim bir zimmîye zulmeder yahut taşıyamayacağı bir yük yüklerse, hakkını gasp eder veya elinden zorla alırsa ben kıyamet gününde o kimsenin hâsmuyim."¹⁴⁰ buyurur. İslâm, zarar verme ve zarar verdirmeye izin vermez.¹⁴¹ Hükümler bütün yaratılanlar için geçerlidir. Yüce Allah'ın gönderdiği Peygamberlerin müşterek dini olan İslâm, hiçbir canlıya haksızlık yapılmasına razı olmaz. Tarihî bir vesika olarak zikredildiğine göre, Ömer b. Abdülaziz döneminde Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî (ö.96/715) harp kurallarına uymayarak Semerkant'ı alır. Durumun kendisine bildirilmesi üzerine, halife şehrin geri verilmesini emreder. Bu duruma şaşırان Semerkant halkı, şikâyetlerinden vazgeçerek Müslümanların adaleti karşısındaki tutumları sebebiyle İslâm'ı kabul ederler.¹⁴² İslâm'ın büyük kitlelere ulaşması adaleti ve inanç hürriyetine getirdiği yenilikler sayesinde olmuştur. İnsanların temel haklarına gerekli değeri vermeyen bir dinin, dünya barışını, sulhu ve huzuru sağlaması mümkün görülmez.

d) Anlaşmalara Bağlılık

İslâm dini, Müslim ve Gayr-i Müslim arasında temel hakları garanti altına aldıktan sonra Müslümanların, yaptıkları anlaşmalara riayet etmesini istemektedir.

¹³⁹ Mâide, 5/42. Krş. Nisâ, 4/48.

¹⁴⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Haraç* s. 135; Hamidullah, *Introduction To The İslâm*, No, 423.

¹⁴¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/212.

¹⁴² Bkz. Vehbe Züheyli, *Asâru'l-Harp fi Fıkhı'l-İslâmî*, Şam 1981, s. 145-146.

*"Ey iman edenler! Analaşmalarınızı yerine getirin."*¹⁴³ *"İpliğini sağlam bük-tükten sonra bozan hanım gibi olmayın. Bir topluluk diğer topluluktan çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat aracı eder misiniz? Her halde Allah bununla sizi imtihan etmektedir."*¹⁴⁴

Kur'ân'daki bu hükümler daha önce gönderilen ilâhî ktaaplarda da aynı olması gerekir. Kim arlaşmalara uymaz veya adil davranmaz ise, hangi din sahibi olursa olsun, Allah ve Peygamberlerin emrini yerine getirmemiş olur. Durum böyle olmakla birlikte Ehl-i Kitap din adamlarından bazılarının durumu farklı olabilmektedir. Papa IV. Nicholas (687-692/ 1288/1292)'un, "Haksızlık günahtır, fakat Müslümanlara verilen sözlere bağlılık daha büyük günahtır."¹⁴⁵ demiş olmasını, İncil'den uzaklaşma olarak değerlendirmek mümkündür.

14. Müslümanların Sahip olduğu Haklar

Müslim Gayr-i Müslim ilişkilerinde Müslümanlar bazı konularda on-lardan ayrılır. Bunların başında, Kitap ehlinin hatalarından dolayı Allah'ın yasakladığı bazı nimetler ve Ehl-i Kitap hanımlarıyla evliliğe izin verilmesi gelir.

a) Allah'ın Ehl-i Kitap 'a Haram Kıldıkları

Allah'ın gönderdiği ilâhî dinlerin temel felsefesi iyilik ve karşılıklı da-yanışmadır.¹⁴⁶ İsmi ne olursa olsun, Allah'ın kullarından istediği, iyi ve ha-yırlı işlerde yardımlaşmaları ve dayanışmalarıdır.¹⁴⁷ Allah'tan geldiğine ina-nılan dinlerden birinde, iyi ve temiz olanların, diğerinde yasak kabul edil-mesi mümkün değildir. Aksi durum, Yüce Yaratıcının adalet sıfatına uymaz. Allah'ın gönderdiği dinlerin tamamında kulların zararına olan gıdalar zarar-

¹⁴³ Mâide, 5/1.

¹⁴⁴ Nahl, 16/92. Krş. Nahl, 16/91; 94; İsrâ, 17/34.

¹⁴⁵ Hamidullah, *İslâm'da Devletler Hukuku*, Çev. A. Şener, s. 288.

¹⁴⁶ Bkz. Hucûrat, 49/13.

¹⁴⁷ Bkz. Mâide, 5/2.

lı, faydasına olanlar mübah kabul edilir. Yüce Allah bu durumu şu âyetlerinde haber verir:

“Yahudi olanlara da bundan önce sana anlattıklarımızı haram kılmıştık.”¹⁴⁸ “Biz onlara zulmetmedik fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”¹⁴⁹ Söz konusu âyetten hareketle, Allah'ın haram kabul ettiği gıdalar, Müslim ve Gayr-i Müslim farkı gözetilmeksizin bütün insanlara zararlıdır. Bu yasaklara Ehl-i Kitab için bazı ilâveler yapılmıştır. Hiç şüphesiz bunların bir takım sebepleri vardır. Bu durumu yine Kur'ân'dan öğrenmekteyiz.

“Yahudilerin yaptığı zulümden, çok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı, kendilerine helal kıldığımız temiz yiyecekler haram kılındı. Yasaklanmasına rağmen faiz almalarından, haksız yere insanların mallarını yemelerinden dolayı (böyle yaptık) içlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”¹⁵⁰

“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik. Sığır ve koyunun da yağlarını onlara haram kıldık.”¹⁵¹

Yukarıda ifade edilen âyetlerdeki yasaklar Yahudiler için geçerlidir. Bunlar Hz. İsa ile birlikte mübah hale dönüştürülmüştür.¹⁵² Bazı gıdaların Yahudilere yasak edilmesi kendi hatalarından dolayıdır. Yoksa bütün insanlara haram kılınmış değildir. Allah, kendisine iman eden ve inancının gereğini yerine getirenlere azap etmeyeceğini belirtir.¹⁵³ Kullarına verilen nimetin durumu da böyledir. Ehl-i Kitab'a haram ediliş sebebi olarak;

a) Zulüm,

b) Allah yolundan insanları çevirme,

c) Fâizi helal görmeleri,

d) Haksız yere insanların mallarını yemeleri gösterilir. Zulüm ifade edilirken, İsrail Oğullarının kendi peygamberlerine ve diğer insanlara karşı tu-

¹⁴⁸ Bkz. Nahl 16/115

¹⁴⁹ Bkz. Nahl, 16/118.

¹⁵⁰ Bkz. Nisâ, 4/160-161.

¹⁵¹ Bkz. En'âm, 6/146.

¹⁵² Âl-i İmran, 3/50.

¹⁵³ Bkz. Nisâ, 4/147.

tuamları ifade edilir. Zira onlar; Hz. Musa'yı dinlememişler,¹⁵⁴ Peygamberlerinden bazılarını öldürmüşler,¹⁵⁵ Hz. İsa'yı ilâh seviyesine yükseltmişler¹⁵⁶ ve yaptıklarından dolayı da kendi peygamberlerinden beddua almışlardı.¹⁵⁷

b) Ehl-i Kitap 'ın Yiyeceği

Hz. Peygamber'in gönderiliş sebepleri arasında, insanlara güzel şeyleri helal, zararlı şeyleri yasak etmesi ve zorlukların kaldırılması bulunur.¹⁵⁸ Dolayısıyla onun tebliğ ettiği dinde emir ve nehiyeler kulların yararına olacak şekilde son bir defa daha tebliğ edilmiştir.¹⁵⁹ Bu kolaylıklardan biri, Ehl-i Kitap'ın kestiklerinin helal kılınmasıdır.

*"Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği, size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir"*¹⁶⁰

İslâm âlimleri arasında, Kitap Ehli'nin, Allah'ın ismi anılarak kesilen temiz hayvanların etleri ve diğer temiz yiyeceklerinin helal olduğuna dair ittifak bulunur.¹⁶¹ Buraya alınan âyetin ibaresinde "ûtü'l-Kitâp" teriminin kullanılmış olması, Ehl-i Kitap'ın Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlandırılmadığını hatırlatır. Diğer taraftan, âyette yer alan taam kelimesine üç anlam verilir.

- 1) Ehl-i Kitap'ın kestikleri.
- 2) Âyetten kastedilen ekmeğe, meyve ve kesilmesini gerektirmeyen yiyeceklerdir.
- 3) Ehl-i Kitap'ın bütün yiyecekleridir. Burada tercih edilen birinci görüştür.¹⁶²

¹⁵⁴ Bkz. Mâide, 5/20-26; Araf, 7/138-140.

¹⁵⁵ Bkz. Mâide, 5/70-71; İsrâ, 17/4; Âl-i İmran, 3/21-22, 54-55, 112, 181, 183.

¹⁵⁶ Bkz. Mâide, 5/70-71, 116-118.

¹⁵⁷ Bkz. Mâide, 5/78.

¹⁵⁸ Bkz. Arâf, 7/157.

¹⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/172-173; Mâide, 5/3-5.

¹⁶⁰ Mâide, 5/5.

¹⁶¹ Bkz. İbn-i Mâce, Zebâih, No, 3173; Taberî, Tefsir, VI/101-102; Râzî, Tefsir, XI/146; İbn Kesîr, III/36; Alûsî, VI/651; Derveze, *Tefsîru'l-Hadis*, XI/36.

¹⁶² Bkz. Taberî, Tefsir, VI/101-102; İbn Kesîr, III/36; Alûsî, VI/651.

Öte yandan, Mecûsîlerin kestiği hayvanlar ise hadislerle istisna kapsamında tutulmuştur.¹⁶³ Sâbiî'lerin kestikleriyle ilgili yasaklayıcı bilgilerin olmayışı, onların kesimde besmele çektiklerini akla getirmektedir.¹⁶⁴ Bununla birlikte, Irak ve Hindistan'da az sayıda bulunan din sahiplerinin kesimi incelenerek, onların yiyecekleriyle ilgilikarar verilmesi uygun olacağını düşünmekteyim.

Hız. Peygamber dönemindeki ile zamanımızdaki Ehl-i Kitab'ın kestiği aynı mıdır? sorusuna şu cevabın verilmesi mümkündür. Günümüzde tekniğin büyük ölçüde faydalanılır. Gayr-i Müslimler arasında kesimden önce elektrikle şok metodu uygulandığı bilinir. Bu usulle, önce hayvan bayıltılıp, sonra kesilir. Böyle kesilen hayvanın etinin yenmesi için hayvanın ölmemiş olması, kesildikten sonra kanının süratli bir şekilde akması ve Allah'ın isminin anılması gerekir.¹⁶⁵ İslâm'ın istediği bu şartlar mevcutsa, söz konusu etler yenilmekte, aksi halde şüpheli karşılanmaktadır.¹⁶⁶

c) Hanımlarıyla Evlilik

Yüce Allah, Kitap Ehli kadınlardan hür, iffetli ve gizli dost hayatı yaşamamış olanlarla evliliğe izin verir.¹⁶⁷ İslâm âlimleri de zaruret hâlinde kitap ehli hanımlarıyla evliliğe karşı çıkmamışlardır. Yalnız böyle bir evlilikte, iffetli olması ve evli olma şartları aranmaktadır. Âyette yer alan "Muhsanât" kelimesi, hür, iffetli ve haramlardan kaçınan kadın olarak izah edilir.¹⁶⁸

Mâide Sûresi 5. âyette Ehl-i Kitab hanımlarla evliliğe izin verilirken, Müslüman hanımların, Gayr-i Müslim erkeklerle evliliği asrımızda tartışma konusu yapılmaktadır. Bu konuya iki aşamadan yaklaşmak mümkündür. Mâide Sûresi'nde yer alan âyette yiyecekler karşılıklı mubah görülürken, ev-

¹⁶³ Hamidullah, *Vesâik*, s. 5-152. No, 61.

¹⁶⁴ Bkz. Taberî, *Tefsir*, VI/101-102; İbn Kesir, III/36; Alûsî, VI/651.

¹⁶⁵ Bakara, 2/172.

¹⁶⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yalar, Mehmet, *Gayr-i Müslim Bir Ülkede Yaşayan Müslümanların Fikhî Problemleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi) Bursa 1992; s. 90-92

¹⁶⁷ Bkz. Mâide, 5/5.

¹⁶⁸ Bkz. İbn Manzûr, XIII/120; Râzî, *Tefsir*, XII/147.

lililik konusunda sadece Ehl-i Kitab hanımları zikredilmiştir. Buradan hareketle Müslüman hanımının diğer din sahipleriyle evlilik yasak kabul edilmektedir.¹⁶⁹

Evliliğin yasak olduğuna diğer bir delil Mümtehine Sûresi'nde yer alan; *"Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inandırmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz de size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir."*¹⁷⁰

İkincisi, asrımızda Gayr-i Müslim ülkelerde Müslüman bir hanımın Ehl-i Kitab erkeklerle yapmış olduğu evliliğin dinî konumu. Bu konunun Tefsir âlimlerinin yanında fıkıh âlimlerince tartışılmasının faydalı olacağını düşünmekteyim.

İslâm'ın Müslüman erkeklerin Ehl-i Kitab hanımlarıyla evliliğe vermiş olduğu izin emir değil bir ruhsattır. Müslüman Ehl-i Kitab ilişkilerini, dostluk ve hoşgörü üzerine kurulması içindir. Bu uygulamanın tarihî seyir içinde faydalı ve zararlı neticesi olmuş olabilir. Hint hanımlarını Ehl-i Kitab sayarak onlarla yapılan evlilik, İslâm'ın oralara yayılmasına vesile olduğu rivayet edilir.¹⁷¹

Zaman zaman tehlikeli sonuçların çıktığı da bilinmektedir. İslâm'ın üzerinde durduğu evlilikte esas olan Müslüman bir erkeğin Müslüman hanımla evlenmesidir. Bununla birlikte, İslâm'ın yayılmasına yardımcı olacağı veya karşılıklı ilişkilerde Müslümanların faydasına olabileceği düşüncesinden hareketle böyle bir evliliğe ruhsat verildiği anlaşılır. Kur'ân-ı Kerim kitaplı ha-

¹⁶⁹ Bkz. Mümtehine, 60/10

¹⁷⁰ Mümtehine 60/10

¹⁷¹ Bkz. Ebu'l-Fazl İzzetî, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev. Cahit Kaytak, İst. 1984, s. 282.

numlarla yapılacak evliliğe cevaz verirken, Hz. Peygamber, "muhsanât" şartlarını taşımayan Mecûsî hanımlarıyla evliliği uygun bulmamıştır.¹⁷²

15. Ehl-i Kitap Şirk İlişkisi

Müşrik, ortak koşma anlamına gelen, şerike filinden türemiştir. Terim olarak, Allah'a şirk koşarak sayısız ilahlara inanan,¹⁷³ Müslüman, Yahudi, Hıristiyan, Sabîi ve Mecûsî olmayan,¹⁷⁴ puta tapanlara verilen bir isimdir.¹⁷⁵

Ehl-i Kitap'ın Müşrik olup olmadığı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte,¹⁷⁶ Kur'ân-ı Kerim'de Müşrik ve Ehl-i Kitap'ın farklı oldukları gözlenir. Müşrikler Allah'a inanırlar. Bir tehlike anında Allah'a dua ettiklerini¹⁷⁷ ve her şeyin sahibi olduğunu bilirler.¹⁷⁸ Putları Allah'a ulaşmak için bir aracı kabul ederler.¹⁷⁹ Bununla birlikte Ehl-i Kitap'tan farklı olarak ahiret, peygamber ve kitap inançları yoktur.¹⁸⁰

Benzer yanlışlıklar Ehl-i Kitap'da da vardır. Allah'a çocuk isnat etmeleri, Hz. İsa ve Uzayr'ın statüsü, Allah hakkında söylenenler bunlardan bazılarıdır.¹⁸¹ Fakat İslâm bunlara daha mutedil yaklaşmaktadır. Başta Hz. Peygamber olmak üzere, dört halife ve mezhep imamı, Ehl-i Kitap ve Müşrikleri farklı değerlendirmişlerdir.¹⁸² Yüce Allah, Bakara Sûresi 221 âyette Müşrike hanımlarla evliliği yasaklarken, Mâide Sûresi 5. âyette namuslu Ehl-i Kitap hanımlarıyla evliliğe izin verir. Bakara Sûresi 105, Âl-i İmran Sûresi 186, Mâide 82 ve Beyyine 1 ve 6. âyetleri Ehl-i Kitap ve Müşrik kapsamına giren insanların, inanç ve statü açısından farklı olduklarını göstermektedir.

¹⁷² Bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 152, No. 61; Keysânî, II/271.

¹⁷³ Elmalılı, II/770.

¹⁷⁴ Bkz. Hacc, 22/17.

¹⁷⁵ Bkz. *Külliyât*, s. 216.

¹⁷⁶ Bkz. Elmalılı, II/770-771.

¹⁷⁷ Bkz. İsrâ, 17/67; Ankebut, 29/65.

¹⁷⁸ Bkz. Mü'minun, 23/88.

¹⁷⁹ Bkz. Zümer, 39/3.

¹⁸⁰ Bkz. Bakara, 2/264; Râ'd, 13/5.

¹⁸¹ Bkz. Bakara, 2/216; Yunus, 10/68; En'âm, 6/100; Nahl, 16/57; Tevbe, 9/30-31.

¹⁸² Bkz. Sabûnî, *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm*, (I-II) 9 Şam 1977, I/288.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim'de, Ehl-i Kitap olarak ifade edilen din mensupları, temel özelliklerinden çok şeyler kaybetmelerine rağmen, Allah tarafından gönderildiğine inanılan kitaplarının olduğu, Allah, peygamber ve ahiret inancına sahip olan din sahiplerine verilen bir isim olduğu anlaşılır. Bunların Müşrikler gibi gözle görünen putları bulunmaz. Bazı yönleriyle Müşriklere diğer yönleriyle de Müslümanlara yakındır. İslâm bunları Müşriklerden farklı kabul ederek peygamberlerinin tebliğ ettiği fitrat inancına çağırılmaktadır.

Öte yandan Hz. Âdem'den itibaren tevhid inancını koruyanlara Müslüman ismi verilmekte; bu bağlamda Müslümanlar ve Hanif dinine mensup olanlar söz konusu terimin dışında görülmektedir. Buna göre Ehl-i Kitap, İslâm'ın dışında, daha önce gönderilen peygamberlerin ümmetlerinden, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşıyan inanç sahiplerine verilen bir isimdir. Kur'ân'da ifade edilen Müşrik, Ehl-i Kitap ve Müslümanlar farklı din sahipleridir. Her din sahibinin statüsü de farklıdır. İslâm, Hz. Muhammed'den önce gönderilen bütün Peygamberlerin ve kitaplarının asılları itibarıyla tasdik edilmesini emrederek Yahudi, Hristiyan ve Müslümanları Hz. İbrahim'in dininde toplanmalarını önermektedir.

KAYNAK ESERLER:

- AHMED b. Hanbel (ö.241/855); el-Müsned, (I-VI) thk. A. Muhammed Şakir, Mısır 1949.
- AHMED Naim; Sahih'i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, (I-XII)Ankara1975.
- AISHA, Begum Bavany, W. AGF.; İslâm The Religion Of All Prophets, Kareci 1988.
- AKDEMİR. Salih; Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İsa (Basılmamış Dr. Tezi)
- ALUSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmud (ö.1270/1854); Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm Ve's-Seb'îl-Mesânî, (I-XXX) Beyrut ts.
- ARMAĞAN, Servet; İslâm Hukukunda Temel Hak Ve Hürriyetler, Ankara 1992.
- AYDIN, Mehmet, Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, Konya 1989.
- BECHINGHAM, C.F.; Religions in The Middle East Three Religions in Concord And Conflict, London 1976.
- el-BİYCURİ, İbrahim b. Muhammed; Şerhu Cevharu't-Tevhîd, Lübnan 1983.

- BİLMEN, Ömen Nasuhi, (ö. 1391/1971); Hukûku İslâmiyye ve İstilâhâtü Fıkhiyye Kâmusu, (I-VIII), İst. 1968.
- BRİLL, E.J.; The Encyclopaeda Of İslâm, Leiden 1960-1978.
- BRONDON, S.G.F.; A Dictionary Of Compaative Religion, London 1971.
- el-BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256/870); el-Câmiu's-Sahîh, (IVIII), İst., 1979.
- CALVERLEY, Edwin E.; Christion Theology And The Qur'ân, M.W. 47, 1957.
- COSPAR, Robert; Textes De la Tradition Musulmane Conarnont le Ta'rif (falsifcation) Des Ecritures, Islâmoc-Hiristiana VI 1980.
- CERRAHOĞLU, İsmail; Kur'ân-ı Kerim ve Sâbiiler, A.8Ü.İ.Fak. Der., X. Ankara 1962.
- CEVAT, Ali; Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm, (I-X), Beyrut 1970.
- el-CEVZİYYE, İbnu'l-Kayyim (ö.751/1350); Ahkâmu Ehli'z-Zimme, Beyrut 1984.
- CHARFİ, Abdelmejid; Christianity In The Qur'ân Commentary Of Taberî, İslâmochristona 1980.
- CRUNDEN'S, Comlate; Concordance The Old And New Testament, London 1961.
- ÇALIŞKAN, İbrahim; İslâm Cezâ Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü, (Basılmamış Dr Tezi) Ankara 1986.
- ÇELEBİ, Ahmed; Mukaranatü'l-Edyân, (I-IV), Mısır 1984.
- EBU'L-BAKA; el-Kulliyât, Bulak 1253.
- EBU YUSUF, Yahya b. İbrahim, (ö.182/798); Kitâbu'l-Haraç, Bulak 1302, Çev. Ali Özek İst. 1986.
- ENCYCLOPEDIA Judaika, (I-XV), Jerusalem 1972-1978.
- ENES b. Malik, (ö. 179/795); el-Muvatta, (I-II), İhyâü't-Türâsü'l-Arabî ts.
- FAYDA, Mustafa; Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, İst.1989.
- GAIRDNER, W.T.H.; Mohammedan Tradition and Gospel Record The Hadisth And İncil The M.W., V. 1915.
- GOLDZİHER, İqnaz; Ehl-i Kitab'a Karşı İslâm Polemiği, çev. C. Tunç, İslâmi İlimler Enstitüsü Der., Ankara 1982.
- HAMİDULLAH, Muhammed; Introduction To İslâm, Paris 1963.
- HUSAIN, S. Muhammed (s.a.v.); Ahl al-Zimme In-The Sultanname Of Delhi. New Delhi 1967.
- İBN HİŞAM, Abdülmelik (ö. 213/828); es-Siretü'n-Nebeviyye; (I-IV), Beyrut 1971.
- İBNU'L-ESİR, Abdolvâhud eş-Şeybânî (ö. 630/1232); el-Kâmil fi't-Târih, (I-XIII), Beyrut 1965.
- İBN MANZUR, Cemaluddin Muhammed (ö.711/1311); Lisânü'l-Arab, (I-XV), Beyrut 1955.
- İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ; İslâm Alemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Bibliyografya Lügati, MEB. İst. 1966.
- JAMES, Rabson; Does The Bible Speak Of Muhammed, M.W. (XXX) 1935.

- JEMEELLEH, Meryem; İslâm Versus Ahl Al-Kitap Past And Present, New Delhi 1982.
- J.D. PEARSON. M.A.; İndex İslâmicus, Mansell 1973.
- KÖKSAL, M. Asım; İslâm Tarihi Hz. Muhammed ve İslâmiyet, (I-X), İstanbul 1981.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, (ö. 671/1273); el-Câmî li Ahkâmî'l-Kur'ân, (I-XX), Mısır 1967.
- KUTLUAY, Yaşar; İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1965.
- KÜÇÜK, Abdurrahman; Dönmeler ve Dönmelik Tarihi, İstanbul ts.
- MCANLİFTE, Jane Dommen; Persion Exegetical Evaluation Of The Ahl Al-Kitap, M.W. (73), sayı 2. 1983.
- en-NEBHAN, Muhammed Fârûk; Nizâmü'l-Hükûm fi'l-İslâm, Beyrut 1988.
- ÖZEL, Ahmet; İslâm Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı, İstanbul 1982.
- RABINSON, David; Concordance To The God News Bible, B.F.B.S. 1983.
- RAZÎ, Fahrüddin Ebû Abdillâh (ö. 606/1206); Esâsu't-Takdîs, th. Ahmet Hicazî, Kahire 1986.
- SALLER, Mathews; A. Dictionary Of Religion And Ethies, D.D. U.D., London 1921.
- SMART, Ninion; The Religious Experiece Of Mankind, London 1970.
- SMİTH, Percy; Did Jesus Fore tell Ahmed? M.W. (XXV) 1922.
- STEPHAN, Ronard And Nandy; Alh Al-Kitap, Ceal, Amsterdam 1959.
- eş-ŞAFÎ, Muhammed b. İdris (ö.204/819); el-Ümm, (I-VII), Beyrut 1973.
- ŞERİF, Muhammed; el-Edyân fi'l-Kur'ân Beyrut 1975.
- TABARÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 310/922); Câmîu'l-Beyan an-Te'vîli Ayi'l-Kur'ân, (I-XXX) Mısır 1903.
- TAHTAVÎ, İzzet; Ehlü'z-Zimme Vâcibâtihim fi'l-İslâm, Mecelletü'l-Ezher, Sayı 52 (7-8), Kahire 1980.
- TIBWAI, A.L.; Christians Under Muhammed And His Two Calips, London 1961.
- TISTALL, W.ST. Clair; The Book Of The "people of the book", M.W. 1912.
- TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman; Dinler Tarihi, Ankara 1988.
- VAHİDÎ, Abû Hasan Ali b. Ahmed (ö. 468/1075); Esbâbü'n-Nüzül, Mısır 1968.
- VADDY, Charis; The People Of The Book, A. New Chapter İn Co-operation, The İslâmic Quartery (VI) Sayı XXIII 1979.
- ZEWEIMER, Samual; The Doctrine Of The Trinity, M.W. (XXXV), 1945.
- ZEYDAN, Abdülkerim; Ahkâmu'z-Zimmîyyin ve'l-Müste'minin Fî'd-Dini'l-İslâmî, Bağdat 1988.